

Д.М.Стеченко, д.е.н., **Н.Ю.Тимошенко**,
Національний технічний університет України „КПІ”,
м. Київ

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

У статті досліджено зміст та проаналізовано структуру теоретичної категорії «інтелектуальний капітал».

In the article maintenance is explored and the structure of theoretical category «intellectual capital» is analysed.

Перехід до інноваційних науково орієнтованих моделей розвитку економіки зумовив необхідність дослідження економічного змісту теоретичної категорії „інтелектуальний капітал” як одного з провідних чинників економічного зростання. За хронологією розвитку економічної теорії терміна „інтелектуальний капітал” передують поняття „людський капітал”. У витоків формування теорії людського капіталу стояли американські економісти Г.Беккер та Т.Шульц. Пізніше вагомий вклад в її розробку внесли М.Блауг, І.Бен-Порет та інші [14, 15, 16].

Історично першим визначенням людського (інтелектуального, гуманітарного) капіталу, яке надано основоположниками класичної економічної теорії А.Смітом та Дж.Міллем, є поняття кількості та якості людської здатності до праці [1, с.14].

Г.Беккер у своїй книзі «Людський капітал», розглядає це поняття в широкому сенсі: „Людський капітал формується за рахунок інвестицій в людину, серед яких можна назвати освіту, підготовку на виробництво, витрати на охорону здоров'я, міграцію та пошуки інформації про ціни та доходи” [14, с.1]. На думку Т.Шульца, разом з власниками засобів виробництва з'являється та розвивається нова група власників – власники людського капіталу: „... некваліфіковані працівники стали капіталістами в тому, що отримали знання та навички, які мають економічну цінність” [16, с.16]. Отже, „людський капітал складається з набутих знань, навичок, мотивацій та енергії, якими наділені людські істоти та які можуть бути використані протягом визначеного періоду часу для виробництва товарів та послуг” [16, с.360]. Інший дослідник І.Бен-Порет визначає людський капітал як „фонд, функція якого – виробництво трудових послуг у загальноприйнятих одиницях виміру та який у цій своїй якості аналогічний будь-якому капіталу у матеріальній формі” [15, с.363].

Генезис теоретичних концепцій категорії „людський капітал” свідчить, що головним чином вони зосереджені на розгляді людського капіталу в контексті сутності його економічної природи, акцентуючи увагу на трансформації з людського потенціалу у людський капітал через обіг фаз відтворення [2, с.24].

Економічні категорії „людський капітал” та „інтелектуальний капітал” засновані на місці та функціях людини в економічній системі, її здатності до праці, тому мають багато спільного. Водночас історично вони використовуються для дослідження різних сторін участі людини в економічних відносинах. Якісне перетворення праці окремих працівників потребує більш точного визначення поняття „інтелектуальний капітал”.

Вважається, що термін „інтелектуальний капітал” був вперше використаний Дж.Гелбрейтом у 1969 р., а як наукова економічна категорія почав досліджуватися з 90-х років ХХ століття, тому у літературі є багато істотних відмінностей щодо трактування його змісту.

Перші спроби дати визначення інтелектуального капіталу через розкриття його структури зробили Л.Едвінссон та М.Мелоун, які систематизували його склад та виділили дві складові: „людський капітал” – сукупність знань, практичних навичок та творчих здібностей службовців компанії, використовуваних під час виконання її поточних завдань; моральні цінності компанії; культура праці й загальний підхід до праці та „структурний капітал” – програмне забезпечення, організаційну структуру, патенти на винаходи, все те, що допомагає працівникам реалізовувати свій виробничий потенціал, а також стосунки компанії з клієнтами [3]. Тобто вчені вважали, що „інтелектуальний капітал” – це сукупність людського та структурного капіталів, обґрунтовуючи це їх спорідненим походженням від людських знань. Відзначаючи наукову цінність їх дослідження, варто зазначити відсутність теоретико-економічного обґрунтування сутності „інтелектуального капіталу”, що не дало змоги виділити його у вигляді узагальнюючої економічної категорії.

На думку Х.Макдональда, „інтелектуальний капітал – це знання, які є в організації й можуть бути використані для одержання різних переваг перед конкурентами” [4, с.57]. Таке трактування є

неповним, оскільки віднесення до складу інтелектуального капіталу як економічної категорії лише знань залишає поза увагою такі важливі компоненти, як структура управління, клієнти компанії, інтелектуальна власність тощо.

Схожим та трохи глибшим за змістом є визначення Д.Даффі, який пропонує розглядати інтелектуальний капітал в аспекті сукупних знань, якими володіє організація в особі своїх співробітників, а також у вигляді методологій, патентів, архітектур і взаємозв'язків.

Точка зору П.Крайнева полягає у визначенні інтелектуального капіталу як „... знання, продукт творчих зусиль розумової, інтелектуальної праці, які оцінені і належать організації, що в процесі свого руху приносять додану вартість” [5, с.27]. З цього положення позитивним висновком є поєднання сутності категорії „інтелектуальний капітал” з економічним процесом створення вартості шляхом залучення його у відтворювальний процес.

Визначення, надане Д.Клейном і Л.Прусаком: „... інтелектуальний капітал – це інтелектуальний матеріал, що формалізований, зафіксований та використовується для виробництва більш цінного майна”. З цього визначення випливає корисність використання інтелектуального капіталу, проте не чітко розкриті критерії для виявлення інтелектуального матеріалу.

О.Кендюхов визначає інтелектуальний капітал як здатність створювати нову вартість – інтелектуальні ресурси підприємства, представлені людськими і машинними інтелектами, а також інтелектуальними продуктами, набутими ним самостійно або залученими зі сторони як засоби створення нової вартості [2, с.17].

Проте інтелектуальний капітал може розглядатися на трьох рівнях: індивідуальному, корпоративному, суспільному та оцінюватись як явище в аспекті категорій одиничного чи сукупного. Категорія інтелектуального капіталу індивіда, який шляхом нагромадження та актуалізації знань збільшує продуктивні властивості свого інтелекту, є одиничною. У такому ж аспекті сприймається інтелектуальний капітал і на момент залучення індивіда у сферу виробництва. Проте майже одночасно виникає ефект інтеграції конкретного працівника із іншими працівниками компанії, які всі разом об'єднуються в системі виробничих процесів. Розглядаючи зазначені процеси з позицій

використання інтелектуального капіталу, необхідно додати, що за прийняття індивідом на себе функцій працівника компанії, його персоніфікований інтелектуальний капітал вступає у взаємодію з корпоративним інтелектуальним капіталом, у т.ч. з усіма його складовими. Категорія суспільного інтелектуального капіталу є сукупною. Як сукупну категорію можна розглядати й інтелектуальний капітал нації [6, с.41-57].

Інтелектуальний капітал у науковому аналізі сучасної ролі людини розглядається як основоутворююча економічна сутність процесів інтелектуалізації, які визначають зміст сучасного етапу розвитку суспільства. Б.Леонт'єв під інтелектуальним капіталом трактує: „... сукупність наявних у суб'єкта законних прав на результати творчої діяльності, його природних та набутих інтелектуальних здібностей і навичок, а також нагромаджені ним бази знань і корисних відносин з іншими суб'єктами ” [7, с. 37-43]. У цьому визначенні відчувається науковий погляд на природу інтелектуального капіталу через призму інтелектуальної власності.

В.Калятин наводить таке визначення: „... інтелектуальний капітал чи знання – це те головне, що має вартість для організації та визначається працюючими у ній людьми або виникає з виробничих процесів, систем чи організаційної культури, включаючи знання і навички конкретних людей, норми і системи цінностей, бази даних, методології, програмне забезпечення, виробничий досвід (ноу-хау), ліцензії, бренди, торгові секрети тощо”. „Інтелектуальний капітал – це знання, які можна перетворити на прибуток і оцінити” [8, с.67]. Вчений більш виважено підходить до визначення ролі інтелектуальної власності як невід'ємної складової інтелектуального капіталу, проте не виокремлює її в окрему групу.

Нам імponує думка російського дослідника В.Іноземцева, який визначає: „інтелектуальний капітал – це щось на зразок „колективного мозку”, який акумулює наукові та звичайні знання працівників, ІВ та накопичений досвід, спілкування та організаційну структуру, інформаційну мережу та імідж фірми. Інформація та знання, ці специфічні за своєю природою та формою участі у виробничому процесі фактори, в рамках фірм набувають вигляду інтелектуального капіталу” [9, с.340].

Розглядаючи структуру інтелектуального капіталу можна виділити такі групи, що найчастіше застосовуються: людський,

структурний (організаційний), споживчий капітал. Людський капітал є сукупністю знань, досвіду, навичок, творчих можливостей, а також здібностей конкретних фізичних осіб. Цей капітал є невід'ємними від його володаря – фізичних осіб. Структурний капітал – це філософія та процеси менеджменту, інформаційні системи, система фінансових взаємовідносин, інструкції, положення, стандарти підприємства та інша документація, що дозволяє організувати та керувати виробництвом. Споживчий капітал – це бренди, клієнтура, фірмові найменування, канали збуту, система ділових стосунків, ліцензійні договори, опціонні угоди тощо [7, с.115].

Однак деякі автори додержуються іншої точки зору щодо структури інтелектуального капіталу. Так, Е. Агагабьян виділяє тільки два компоненти: людський капітал та інтелектуальні ресурси [10]. Б.Леонт'єв дотримується визначення інтелектуального капіталу, згідно з яким інтелектуальний капітал складається з трьох складових: людського капіталу, організаційного (структурного) капіталу та клієнтського капіталу, кожен з яких може бути запозиченим чи власним [7, с.115]. А Е.Брукінг – чотири, а саме складовими частинами інтелектуального капіталу є: людські активи (освіта, професійна кваліфікація, сукупність колективних знань співробітників, їхні творчі та ділові здібності, якості, навички); інфраструктурні активи (технології, методи та процеси, включаючи корпоративну культуру, методи оцінки ризику, методи управління персоналом, фінансова структура, бази даних, методи комунікації тощо); ринкові активи (марочні назви товарів і послуг, групи споживачів, повторюваність угод, портфель замовлень, канали розподілу, різноманітність контрактів та угод тощо), а також такий актив, як інтелектуальна власність (ноу-хау, торговельні секрети, патенти, авторські права, торговельні марки товарів і послуг тощо) [11, с.30-36].

О.Кендюхов, аналізуючи структуру інтелектуального капіталу, вказує на необґрунтованість виділення кількох дослідниками поняття „структурний капітал”. Він виділяє „інфраструктурний капітал”, що містить інтелектуальні ресурси, які виконують допоміжну функцію (інформаційні технології, мережні системи зв'язку, управлінські процеси, організаційна структура).

С.Грицуленко вважає, що у структурі інтелектуального капіталу

на сучасному етапі розвитку суспільства варто виділяти п'ять компонентів: людський, клієнтський, інформаційно-комунікаційний, управлінський капітали та інтелектуальну власність. Таке трактування базується на твердженні, що інформація займає надзвичайно важливе місце в сучасному суспільстві та стає четвертим після землі, праці та капіталу фактором економічного зростання, що дає підстави для виділення категорії „інформаційно-комунікаційний капітал”. До „управлінського капіталу” науковець включає: філософію управління; корпоративну культуру й ділове співробітництво; системи підготовки кадрів; системи управління інтелектуальною власністю; системи наукових і проектних підрозділів; організаційну структуру [12, с. 62-68].

Крім широкого уявлення щодо змісту та структури інтелектуального капіталу, існує вузьке, за якого зміст зазначеної категорії ідентифікується як нематеріальні активи. Е.Брукінг дає таке визначення інтелектуального капіталу: „Інтелектуальний капітал – це термін для позначення нематеріальних активів, без яких компанія не може існувати” [11, с.30].

Інтелектуальному капіталу притаманний вищий ступінь розвитку порівняно з уже відомими формами капіталу (фінансовим та фізичним), наслідком чого є більш високий рівень економічного розвитку суспільства та ефективність його структур. Інтелектуальний капітал, розвиваючись на основі попередніх форм капіталу, втілює в себе їх основні якості і одночасно має свою власну сутність, яка визначається специфікою його функцій: наявність та прогресивний розвиток інтелектуальної власності; становлення креативного типу мислення робітників, підприємців, науковців, що формують та реалізують основні моделі відтворення кожної конкретної економічної системи та їх сукупності; здебільш формування в системі капіталу інтелектуального центру, який поступово охоплює усю сукупність факторів виробництва, розподілу, обміну та споживання.

Інтелектуальний капітал за своєю природою не є фінансовим ресурсом та не може бути віднесеним до матеріальних активів (відсутність матеріальної форми), тому він вважається нематеріальним активом. Інтелектуальний капітал також в основному не є об'єктом фінансового обліку, у зв'язку з чим належить до прихованих активів. Слід наголосити, що

інтелектуальний капітал має надзвичайну властивість – створювати матеріальне. Дослідження у сфері інтелектуального капіталу переконливо свідчать про значно більшу цінність інтелектуальних фондів компаній порівняно з їхніми матеріальними ресурсами. Якщо виходити з того, що ринкова вартість компанії складається з неврахованих на балансі ресурсів, то її вартість може бути визначена як перевищення ринкової вартості над її балансовою вартістю (так званий гудвіл).

На сьогодні пріоритетною моделлю розвитку економічної системи є не статична, пов'язана з забезпеченістю матеріальними і трудовими ресурсами, а динамічна, основою якої є знання, інновації та інформація.

Професор Колумбійського університету Ф. Ліхтенберг підрахував, що долар, витрачений на дослідження та розробки, приносить у вісім разів більший прибуток, ніж долар, вкладений у техніку. Таких результатів дійшли й інші дослідники. Зокрема, Ч.Генді (Велика Британія) стверджує, що інтелектуальний капітал корпорації, як правило, у 3-4 рази перевищує вартість її матеріальних доходів [13, с.81]. А за підрахунками Л.Едвінсона, співвідношення інтелектуального капіталу до сукупної вартості матеріальних засобів виробництва та фінансового капіталу коливається в межах 5:1 – 6:1 [3].

В умовах жорсткої конкуренції від усвідомлення значущості нематеріальних активів підприємств, необхідності впровадження новітніх технологій і розробок залежить конкурентоспроможність учасників ринку. Збільшення кількості та різноманітності високотехнологічних товарів та послуг скорочує термін їх життєвого циклу. В діяльності сучасних підприємств акцент зміщується з довгострокового та середньострокового планування на швидкість пристосування до потреб ринку, в основі якої лежить їх інноваційна активність.

Отже, можна зробити висновок, що інтелектуальний капітал – це умовний термін, яким позначають нематеріальні об'єкти, що знаходяться в розпорядженні організації та мають для неї цінність (вартість), використання яких може приносити чи вже приносить дохід за рахунок нових і більш дієвих конкурентних переваг протягом тривалого проміжку часу. Проведений аналіз структури інтелектуального капіталу свідчить, що загальним для всіх класифікацій є людський капітал. Він розглядається як якість,

притаманна людям, тобто знання, навички, творчі здібності, моральні цінності і культура праці. Крім того, у визначеннях науковців спостерігається прагнення бачити тісний взаємозв'язок людського та інтелектуального капіталу з працею, трудовою діяльністю людини.

Список використаних джерел:

1. Климов С.М. Интеллектуальные ресурсы общества. – СПб.: ИВЭСЭП, Знание, 2002. – 199 с.
2. Ушенко Н.В. Людський капітал: регуляторні механізми відтворення: Монографія. – Донецьк: Юго-восток, Лтд, 2008. – 288 с.
3. Эдвинссон Л., Мелоун М. Интеллектуальный капитал. Определение истинной стоимости компаний. Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология / Под ред. В.Иноземцева. – М.: Академия. – 1999. – 1067 с.
4. Комаров И. Интеллектуальный капитал // Персонал. – 2000. – №5. – С.54-62.
5. Крайнев П.П. Интеллектуальна власність: управління промисловою власністю: Монографія. – К.: Ін Юре, 2004. – 448 с.
6. Шкурупій О.В. Интеллектуальный капитал у трансформаційній економіці: Монографія. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 268 с.
7. Леонтьев Б.Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе. – М.: Акционер, 2002. – 200 с.
8. Калятин В.О. Интеллектуальная собственность (Исключительные права): Учебник для вузов. – М.: НОРМА, 2000. – 480 с.
9. Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества. – М.: Academia – Наука, 1998. – 640 с.
10. Агагабян Э. Мировая экономика мировых услуг // Проблемы теории и практики управления. – 2003. – №6. – С.25-30.
11. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
12. Грицуленко С. Теоретичні та практичні питання формування розвитку інтелектуального капіталу // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2008. – №3. – С.62-68.
13. Сіденко С.В. Соціально-економічний вимір сучасної глобалізації // Міжнародна економічна політика. – 2004. – №1. – С.72-93.
14. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education. – N.Y.: Columbia University Press, 1975. – P.I.
15. Ben_Porath Y. The Production of Human Capital and the Live. Cycle of Earning // Journal of Political Economy. – 1967. – August. – 363 p.
16. Schultz T.W. Economic Value of Education. – N.Y. – L., 1963. – P.I.